

P. R. Duus og hans Beskrivelse af Sorø Amt.

Af *August F. Schmidt.*

En meget vigtig Kilde til Oplysning om Landbruget i Danmarks forskellige Egne i Tiden omkring 1820—40 er de saakaldte „*Amtsbeskrivelser*“, der bestaar af 19 Bøger, hvori der i hver Bog er givet en Skildring af et dansk Amts Landbrugsforhold, dog ikke de sønderjydske Amter, der hørte til Hertugdømmet. De 19 Bind, der udkom i Tiden 1826—1844, har til Fællestitel: „Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand i oeconomisk Henseende, foranstaltet, efter Kgl. Befaling, ved Landhuusholdningsselskabet“.

Det kongelige danske Landhuusholdningsselskab (oprettet 1769) har i de forløbne over 180 Aar staaet bag ved Udgivelsen af en lang Række Værker, alle indeholdende Oplysning om danske Landbrugsforhold. Blandt de bedste af Selskabets Publikationer hører uden Tvivl „*Amtsbeskrivelserne*“, som al senere Tids agrarhistorisk Forskning vedrørende Tiden efter Udskiftningens officielle Ikrafttræden (1781) og Stavnsbaandets Løsning (1788) og indtil de nye Landbrugsfremskridts Begyndelse i 1840'erne har haft den største Nytte af. Hertil kommer saa *Amtsbeskrivelsernes* Betydning for *Lokalhistorien*, idet der i hver af de 19 Bøger findes Oplysninger om talrige — undertiden alle — Sogne

indenfor det Amt, der bringes Kundskab om. Derfor er det hensigtsmæssigt, at enhver Hjemstavnsforsker, der skriver et Sogns Historie, udnytter helt, hvad der maatte forefindes om hans udvalgte Landomraade i den betræffende Amtsbeskrivelse.

Det var i fire Tilfælde Præster, der blev opfordret til at udarbejde en Amtsbeskrivelse (for Amterne Thisted, Viborg, Præstø og Sorø), og de slap hver især godt fra dette betydningsfulde skriftlige Arbejde.

Den Mand, som skrev: „*Sorø Amt*“, der i 1840 udkom som „fjortende Stykke“ i Amtsbeskrivelsernes Række, var Sognepræst P. R. Duus fra *Vemmelev-Hemmershøj* Pastorat (Slagelse Herred) tæt Øst for Korsør.

Peder Rahr Duus blev født paa *Nordruplund* (Nordrup Sogn Nordvest for Sorø) den 8. Juli 1776. Hans Forældre var Justitsraad Johannes Duus (der ejede *Nordruplund*, Slagelse Herred, 1774—92) og Hustru Marie Christiane Musæus. 1789 kom Peder R. Duus i Slagelse lærde Skoles mellemste Lektie (fra $19/5$ 1789) og afgik derfra til Universitetet i Foraaret 1796, tog 1796 og 1797 filosofisk Examen (laud), blev $15/7$ 1799 cand theol. (haud ill.) og blev $4/9$ Alumnus paa Ehlers Kollegium. Her var han til $16/6$ 1802. I disse tre Aar i København var Duus optaget af Skolevirksomhed og udgav da en Oversættelse fra Tysk af Fr. Eberh. Rochows „Læsende Børneven eller første Undervisning i og ved Læsning“ (oversat og udgivet i København 1800, 2. Oplag 1804, 4. Oplag 1817). Endvidere udgav han „*Chemie for Dilettanter*“ af W. Henry, oversat efter Trommsdorffs tyske Udgave. Forsynet med en Fortale og Anmærkninger af F. Saxtorph, København, 1805.

Da denne Bog udkom, var Duus imidlertid gaaet over i gejstlig Virksomhed, idet han $31/12$ 1802 var blevet kaldet til personel Kapellan for *Hyllested-Venslev og Holsteinborg* (ordineret $12/1$ 1803). $17/5$ 1805 blev han Præst for *Skørpinge-Faarstrup* Sogne, og kort Tid efter, $13/7$ 1805, blev han viet til *Christiane Christensen*, født i København $26/7$ 1781, Datter af Brændevinsbrænder Jacob Christensen (død 1794) og Hustru Johanne Hansdatter. P. R. Duus blev i sit Ægteskab Fader til 3 Døtre.

I Skørpinge-Tiden fik han Lejlighed til at fortsætte sin Oversættelsesvirksomhed, idet han i 1807 fik udgivet „De første Grunde i Mathematiken for Begyndere, oversat af det Tydske“. Men saa gaar der mange Aar, inden der igen udgik et litterært Arbejde fra P. R. Duus Studerekammer, men inden vi omtaler hans Hovedværk, skal det først meddeles, at Duus $5/3$ 1813 ved Mageskifte blev Præst for *Haarslev-Tingjellinge Sogne*, og 13 Aar senere, $29/9$ 1826, kom han saa til *Vemmelev-Hemmershøj*, hvor han forblev Resten af sin Tid¹).

Peder Rahr Duus var fuldblods Rationalist, stærkt konservativ og som Herremands søn har han antagelig følt sig noget hævet over Omgivelserne. Han var meget hidsig og vel tillige en noget brutal Natur. Han har ikke haft mindste Forstaaelse af det værdifulde, der fandtes i den *gudelige Bevægelse*, der begyndte i Sydvestsjælland i 1830'erne. Under den Kamp, som han her gav Anledning til, klagede hans Mod-

¹) Erslew: Forfatter-Lexicon I (1843), 359. Suppl. I (1858), 393. Roskilde Skoleprogram (1863), 96. R. R. Vestergaard: Bidrag til Ehlers Collegiums Historie (1891), 169. Fr. Barfod: Danmarks Gejstlighed I (1849), Sp. 150—51. Wibergs Præstehistorie.

standere over Duus' forargelige og slette Forhold, hans Embedsovertrædelser og Embedsforsømmelser og nævnte, at han formanede Sognefogeden til at banke Folk, som han uden Skyld var vred paa. Selv slog han ogsaa sine Sognebørn i Næse og Mund, „eller ser efter Kæp og Stok til at prygle Folk med“.

Duus erklærede sig straks som aabenlys Fjende af den gudelige Bevægelse og søgte at standse den ved Politiets Hjælp. Hans første aabenlyse Angreb, der ogsaa sigtede paa nogle Folk fra Holsteinborgegnen, rettedes mod Bevægelsen efter et Opbyggelsesmøde, der var blevet afholdt 18. September 1836 paa *Vaarby* Mark. Efter Duus' Anmeldelse kom Sagen for Retten, hvor der blev givet Oplysninger om, hvorledes Mødet havde udfoldet sig. Ingen blev straffede, da det hele havde gaaet smukt og kristeligt til med Salmesang og Oplæsning af en Prædiken af Luthers Postille. Nogle Maaneder senere blussede Forfølgelserne op paany, denne Gang heftigere. Den 19. Januar 1837 var Birkedommeren fra Slagelse Gæst i Vemmelev Præstegaard, og paa hans Spørgsmaal om, hvorledes det gik med de troende, svarede Pastor Duus, at det var længe siden, han havde hørt noget om dem; han haabede vel, at det hele var slaet ned. Men han glædede sig for tidligt. Allerede tre Dage efter var der en Opbyggelse, og Duus bad i Brev af 28. Januar 1837 om kraftig Bistand, i hvilken Anledning der paany blev optaget Forhør 8. Februar. Af dette faar man et Indtryk af Mødet, og man faar at vide, at Sognepræst Duus havde ladet sig forlyde med, at han i sit Pastorat ikke vilde tillade den Slags, og iøvrigt havde han anmodet den gudelige Bevægelses Ordførere om at lade være med at plage ham med slige Anmod-

ninger. Uden her at komme nærmere ind paa Pastor Duus Kamp mod de gudelige Forsamlinger, da dette Emne er udførligt behandlet tidligere¹), skal det nævnes, at han er en af de væste Forfølgere, disse Forsamlinger (der blev til saa megen Gavn for Menighedslivet) har haft.

Som man vil forstaa, er det ikke P. R. Duus' Stilling til det nye Vækkelsesliv, der skal redde hans Minde, men derimod hans Virksomhed som Agrar- og Lokalhistoriker.

Duus' forskellige Embeder laa alle i Sydvestsjælland, saa han er blevet godt kendt med denne Egn af Selvsyn. Og da han uden Tvivl var en begavet Mand, har dette i Forening med hans Lokalkendskab vel været medvirkende til, at det blev ham, der af Det kgl. danske Landhuusholdningsselskab blev opfordret til at affatte en Amtsbeskrivelse. Denne ærefulde Opfordring, dette „hæderlige Hverv“, søgte Pastor Duus at efterkomme saa godt som muligt. Han foretog i denne Anledning talrige Rejser i Sorø Amt, og paa disse indsamlede han Oplysninger og gjorde sig bekendt „med Jordernes Beskaffenhed og Stedernes Localiteter“. Desuden modtog han Oplysninger hos Godsejere, Præster og andre Landmænd, „for hvilken Godhed og Velvillie jeg herved aflægger de ærede Herrer min ærbødigste Taksigelse“ (Citat fra Forerindringen til „Sorø Amt“).

P. R. Duus Værk er, som alle de øvrige Amtsbeskrivelser,

¹) Jørgen Nissen: Kristelig Bevægelse i Vemmelev-Hemmershøj i Trediverne (Aarbog for Historisk Samfund for Sorø Amt 1918, 62—78). Aa. Lambert Jensen: Den gudelige Bevægelse i Sydvestsjælland (Smsts. 1944, 8—10). Om J. Nissen, der var Præst i Vemmelev-Hemmershøj 1910—20, se min Bog: Sydøstjyllands Historikere (1950), 120—23. Brørup Sogns Historie (1949), 252—54. Jfr. Anker Ankerstrøm: Fri-skolen gennem hundrede Aar III (1949), 81—84.

efter et bestemt Skema inddelt i 29 Afsnit. Men der er stor Forskel paa de enkelte Forfatteres Udarbejdelse af de Emner, som de havde til Opgave at fremkomme med Oplysninger om.

Det var ret afvekslende Omraader af et Amts Landbrugsforhold, det blev paalagt Amtsbeskrivelsernes Forfattere at bibringe ny Viden om. Der spørges fra Landhusholdnings-selskabets Side om Jordernes Beskaffenhed, om Kilder og Indsøer, Klima, Udskiftningens Forløb, Dyrkningsmåden, Sommerstaldfodring, Gødskning, Stude som Trækdyr, Agerdyrkningsredskaber, Sædarter, Sygdomme i Kornet, Markfred, Kvægavl, Hesteavl, Faareavl, Havedyrkning, Skovenes Beskaffenhed, Husfliden, udmærkede Agerdyrkeres Tilstedeværelse, Ejendompriser o. s. v.

Disse og flere Spørgsmaal har man indenfor Landbrugets ledende Kredse ment det klogest at faa Besked om. Saa kunde man udfra den indhentede Viden træffe Afgørelser om, hvad det var mest hensigtsmæssigt at foretage sig til Gavn for Landbrugets Fremskridt netop i det Amt, hvorfra Besvarelserne forelaa.

Naturligvis er mange af de i Amtsbeskrivelserne fremførte Oplysninger nu kun af Værdi, fordi de skildrer Forhold og Tilstande i Tiden 1820—30'erne, medens andet i dem er af ikke ringe Betydning for Forstaaelsen af Landbrugets Udvikling og Fremskridt i de første 50—60 Aar efter Stavnsbaandets Løsning. Det er saaledes af ikke ubetydelig Interesse at erfare, hvad P. R. Duus meddeler om *Udskifningen*, hvorved det forholdt sig saa heldigt, at de fleste Marker var blevet udskiftede i *firkantede Arealer*, hvilket er den fordelagtigste Form for en Gaards Jordtilliggende. Men man havde

dog ogsaa i Sorø Amt her og der den saakaldte *Stjerneudskiftning*. Ved denne Form for Udskiftning gik man Glip af en væsentlig Part af de Fordele, der ellers var forbunden med Fællesskabets Afskaffelse, men opnaaede, at man slap for at udflytte Gaardene, hvilket var Datidens Bønder meget ubehageligt, vante, som de var, til Livet i den gamle, hyggelige Bykreds, hvor man aldrig havde langt til gode Venner og Naboer. Ud fra hver Gaard straaede dens Mark, begyndende ganske smal med Toftens Bredde og vidende sig ud jo længere man kom frem paa Bymarken. Hver Gaard fik paa denne Maade en upraktisk, lang Mark, der dog for adskillige Gaardes Vedkommende i hver stjerneudskiftet Landsby ved Handeler og Mageskifter senere er blevet fordelagtig ændret for alle Parter.

Pastor Duus nævner omhyggeligt en lang Række Sognes Udskiftning (Udparcellering) og fremsætter i Tilknytning hertil en Del Bemærkninger, der viser, at han selv havde god Forstand paa Landbrug, hvorfor man tør tro, at der i Tiden, som kom, er blevet taget et vist Hensyn til Duus' Overvejelser. De var sikkert ikke unødvendige i en Tid, hvor selv Landbrugets Foregangsmænd paa saa mange Omraader endnu ikke kunde besidde saa mange Erfaringer. Ogsaa for dem var det hele saa nyt, hvorfor det var gavnligt, at Folk med Indsigt og med Evner til at iagttage og til at overveje for og imod i skriftlig Form fremsatte deres Anskuelser om dette eller hint, saaledes ogsaa angaaende den rette Fordeling af Landsbymarkernes forskellige Arealer.

Ogsaa om *Ævred* og *Markfred* har P. R. Duus gode Bemærkninger. Omkring 1840 var der i adskillige Sogne i Amtet bedre Markfred end tidligere; mange Bønder syntes

da at vise mere Omhu for nyt Hegns Opførelse og det gamle Hegns Vedligeholdelse end blot nogle faa Aar tidligere. Det var dog o. 1840 endnu saaledes, at mange Bønder ikke saa et Onde i Ævrets Opgivelse, men tværtimod et Gode. Selv om der i 1817 var blevet udstedt en streng Markfredsforordning, der skærpede tidligere Forbud ved at fastsætte høje Bøder for den, hvis Kreaturer blev optaget paa fremmed Grund, saa vedblev Bønderne dog at „opgive Ævred“, d. v. s. efter Kornhøsten i ca. 2½ Maaned eller mere at lade Landsbyens Kvæg græsse i Flæng paa Landsbyens Marker, en Uskik, der bl. a. var en væsentlig Hindring for den Rodfrugtavl, som Landhusholdningsselskabet stræbte efter at udbrede. Det var i Virkeligheden en Rest af det gamle Fællesskab, Bønderne her stadig vilde holde fast ved. Markfreden var en Individualisme, en Tilspidsning af Ejendomsbegrebet, som stred mod den nedarvede Landsbytankegang, der paa alle Omraader havde svært ved at forlige sig med Fremskridtet. P. R. Duus gjorde sit til, at man gik bort fra Ævreds Opgivelse. I *Vemmelev* var det o. 1840 saaledes, at man tog Kreaturerne ind om Natten i Ævredstiden, og flere Bønder havde sagt til ham, at de nu tilfulde kunde indse Nytten heraf. Duus anfører med Rette, at Eksemplet er den bedste Læremester. Naar Bønderne fik at se, hvorledes en fuldkommen Markfred paa en Gaard var til Gavn for dens Økonomi, saa lærde de heraf, at det var klogt ogsaa selv at faa Markfred gennemført. Hvor der var Fred paa Agrene, blev Vintersæden ikke afædt, den nye Kløver blev ikke nedtrampet og Kartoflerne kunde faa Lov at henstaa uforstyrrede, indtil de blev taget op. Hertil kom saa, at paa de Gaarde, hvor Kreaturerne blev trukket paa Stald om Nat-

ten, gav Malkekøerne mere Mælk, end hvor de maatte gaa ude i lange kolde Natter og nøjes med den Læ for skarpe Vinde, som Hække og Grøftevolde kunde give. Sligt var med til hos de besindige og lærevillige Agerbrugere at indse Nyttens af Markfred og Afskaffelsen af Ævreds Opgivelse. Hen omkring 1850 tør man tro, at den gamle Markufred i alt væsentligt var ophørt i Sorø Amt. Dette og andre Fremskridt indenfor Landbruget blev ikke mindst gennemført ved, at der rundt om i mange af Landets Sogne laa i hvert Fald een Bedrift af en Bondegaards Størrelse, der var saa veldrevet, at den kunde tjene til et udmærket Eksempel for alle Sognets Gaardmænd. De fleste af Tidens *Præstegaarde* blev drevet langt bedre end Bøndergaardene, og saaledes har Forholdet vel ogsaa været i Vemmelev Sogn. Hr. Duus hørte til den Generation af Præster, der i de første 4—5 Aartier af det 19. Aarhundrede, som et Led i sit naturlige Kald, ogsaa øvede en Gerning i Landbruget.

Det er selvsagt ikke Meningen her at fremkomme med Bemærkninger om alle Kapitlerne i P. R. Duus' „Sorø Amt“. De ovenstaaende Prøver til et Par af Bogens Kapitler faar være nok. Der er siden 1840 — og ikke mindst efter Aar 1900 — sket saa store Fremskridt indenfor dansk Landbrug, at det meste af det, Duus meddeler om Agerbrug i Sorø Amt ved 1840, nu kun har historisk Interesse. Man lærer af hans Redegørelse, hvorledes Forholdene var i Amtets Landsbyer i en Tid, hvor den sidste Rest af det gamle Landsbyfællesskab: „Ævreds Opgivelse“ endnu ikke var helt afviklet.

Og saa maa man meget værdsætte de Oplysninger, Hr. Duus fremkommer med om *hvert* Sogn i Sorø Amt. Et meget stort og brydsomt Arbejde har han her udført i en Tid, der

ikke havde et Værk som Traps Danmark at støtte sig til. Han meddeler mange forskellige ikke mindst statistiske Enkeltheder om hvert Sogn: Størrelse, Folketal, Hartkorn, Gaardes og Huses Antal, Jordernes Beskaffenhed, Landbrugsforhold, Udsæd og Fold i jævngode Aar, Husdyrantal, Agerdyrkningsplan, Tørveskær og Skove, Avlsredskaber, Skoler, Skolelængdommens Antal, Fattigvæsen, Legater m. m. Hist og her anfører han ogsaa historiske Oplysninger om Herregaarde og Kirker m. v. Saa man vil forstaa, at hans Bog har betydet et meget væsentligt Fremskridt i Kundskaben om Sorø Amts Landsogne, men ogsaa om Købstæderne leverer Duus værdifulde Enkeltheder.

Man tør tro, at adskillige interesserede Sognefolk trindt om i Sorø Amt i sin Tid med Optagethed har læst P. R. Duus Bog, der med sine 298 tættrykte Sider indeholder et meget stort Antal Oplysninger om Sjællands sydvestligste Amt. Værket fremkom i en Tid, da der ikke fandtes mange Bøger i Hjemmene, og hvor Dag- og Ugeblade næppe kendtes i den jævne Bondestands Stuer. Mange i Tiden havde Besvær nok med at læse, og i det gamle Slægtled omkring 1840 var der talrige, som ikke kendte Klokkeren, hvad de tit ikke vilde være ved. Savnet af ordentlig Regneundervisning i deres Barndom var ikke mindst Skyld i den manglende Kundskab, naar det gjaldt om at forklare, hvad store og lille Visers Stilling betød paa Klokkeskiven. I en saadan Tid, hvor der ikke var ret meget, som fyldte op i Hukommelsen hos Landbefolkningen — og da heller ikke hos Købstadsindvaanerne —, var det let for de interesserede og årvågne at huske meget af Indholdet i Pastor Duus Bog; thi det har været dengang som nu, at mange gerne vilde — og vil —

vide Besked om den Egn, de bor i, og her giver Amtsbeskrivelsen for Sorø indenfor sit Omraade overmaade mange Oplysninger.

„Sorø Amt“ har sikkerligt været et Værk, der bragte Peder Rahr Duus i Vemmelev Præstegaard megen Anseelse, og Bogen har uden Tvivl været en daglig Glæde for den aldrende Præst at tænke paa og blade i. Han har følt, at han med dette Bidrag til Kundskab om en dansk Provins' nærværende Tilstand havde gavnet sit Fædreland paa en forstandig og nyttig Maade, og dette har vel kunnet faa ham til ikke for meget at tænke paa den Fremgang, som den gudelige Bevægelse stadig havde i den Egn, hvor han gennem de mange Aar havde øvet en Gerning som Ordets Forkynder, men tiest for omtrent tomme Kirker¹).

P. R. Duus var en af Kong Frederik den Sjettes Mænd, hvad han nok har været stolt af. Ret længe kom han ikke til at overleve sin gamle Konge, og det blev ogsaa en stakket Tid, han oplevede at have sin egen Bog staaende paa Hyl- den; thi den 23. Juni 1842 afgik han efter faa Dages Sygdom ved Døden, 67 Aar gammel. I Sognet levede det mangfoldige Aar efter som Tradition, at det var „Galden, der var løbet over“, og det blev efter Formening den hidsige Præsts Helsot. Hans Hustru døde i København den 29. Januar 1854.

¹) Om en Begivenhed i Vemmelev Kirke 1788, se Gunnar Knudsens Afhandling: Heksene i Vemmelev Kirke (i „Øst og Vest“, Festskrift til Arthur Christensen 1945, 208—12).